

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה: תפילה

סוגיה לו: ישיבה בתוך ארבע אמות של המתפלל

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה לו: ישיבה בתוך ארבע אמות של המתפלל

* *

רקע

הגמ' לומדת מתפילת חנה שאסור לשבת בתוך ארבע אמות של תפילה. יש להשוות דין זה לאיסור לעבור כנגד המתפללים [כז].¹

מקורות

- א. גמ' לא--לב: "ותדר נדר ותאמר... ואנכי לא אשכחך זה מעשה סיני"
ב. תוס' ד"ה מכאן שאסור, עמכה
תלמידי רבינו יונה כג. ד"ה אני
שלטי הגבורים כג. אות ו
רא"ש סי' ה, "אני האשה הנצבת עמכה בזה..."
רא"ה ד"ה ויען עלי
ריטב"א ד"ה אני האשה
מאירי ד"ה אסור לאדם
טור סי' קב
ג. גמ' כז-כז: "רב איקלע לבי גניבא וצלי של שבת בערב שבת... ולא אמר מי בדיל מר"
רש"י ד"ה כנגד רבו, אחורי רבו
תוס' ד"ה ולא
תלמידי רבינו יונה יח: ד"ה אסור, אל
רא"ה ד"ה אמר רבי יהושע בן לוי
ד. רמב"ם הל' תפילה פ"ה ה"ו
ה. שו"ע סי' קב, ומשנה ברורה
סי' צ סע' כד-כה, ומשנה ברורה

רא"ה ד"ה ויען עלי

אני האשה הנצבת עמכה בזה, אמר ר' יהושע בן לוי מכאן שאסור לישב תוך ארבע אמות של תפילה. פירוש ה"א דעמכה, דה"א יתירתא דאיך וחשובנה חמשה, והיא היתה מתפללת ועלי היה יושב על כסא רחוק ממנה ארבע אמות, והיא היתה עומדת באמה חמישית. וטעמא דאסורא משום דשכינה תופשת ארבע אמות של תפלה לכל רוח, ואפילו היה היושב מתפלל לא מפטר בהכי.
ריטב"א ד"ה אני האשה

¹ בדין "לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה ואחר כך יתפלל" המובא בדף לב. נעסוק לקמן [סוגיות קיא-קיג עמ' 509-520].

אני האשה הנצבת עמכה בזה מכאן שאסור לעבור בדי' אמות של תפלה. יש מפרשים דממאי דכתיב עמכה בהא קא יליף, דמשמע דהיתה רחוקה ממנו ה' אמות, דעלי היה יושב באמה חמישית בעודה מתפללת. ועוד יש מפרשים דמנצבת עמכה יליף, דמשמע דכמו שהיתה היא עומדת גם הוא היה עומד, ומפני שאסור לישב בתוך ד' אמות של תפלה היה עומד, שאף על פי שאסור לישב לא אסור לעמוד. וטעמא משום ששכינה תופשת ד' אמות של תפלה. ואמרו הגאונים ז"ל דהני מילי ביושב ודומם, אבל אם הוא קורא קריאת שמע או שום דבר תורה אין בכך כלום, וכן אמרו בירושלמי.

מ א י ר י ד"ה א ס ו ר ל א ד מ

אסור לאדם לישב תוך ד' אמות לחברו המתפלל מעומד. ויש מי שאומר שלא נאמר אלא ליושב ובטל, אבל אם היה זה מתפלל מעומד וזה מיושב אין צריך להרחיק ממנו, וכן הדברים נראין. אלא שהמנהג להרחיק אף ליושב ומתפלל, ודוקא סמוך לו מצדדיו, אבל לאחריו אין נוהגין להקפיד, שאין הכונה אלא שלא יתן לב עליו ותתבלבל תפלתו. ונותנים סימן לדבר עמכה בזה, זה בגימטריא י"ב ד' לפניו וח' משני צדדיו. ובשם תלמוד המערב ראיתי בקצת תוספות ד' אמות של תפלה לכל רוח ורוח בין מלפניו בין מלאחוריו, ולשטה זו פירשו הטעם שמא יתפלל על צרכיו וחברו שומע ומתבייש.

ט ו ר ס י' ק ב

אני האשה הנצבת עמכה בזה מכאן שאסור לישב בתוך ד' אמות של תפלה, ובין מלפניו בין מלאחוריו בין מן הצדדין צריך להרחיק ד' אמות, שנאמר הנצבת עמכה - שהיה עומד כמותה, בז"ה בגימטריא תריסר דהיינו י"ב אמות לשלשה הרוחות. וכתבו הגאונים דוקא כשיושב בטל, אבל אם עוסק בתפלה כגון בקריאת שמע וברכותיה וכיוצא בו שפיר דמי, ומשמע מדבריהם שאם עוסק בתורה אסור, שלא הזכירו אלא קריאת שמע וברכותיה, והכי מסתבר, אף על גב דחמירא תורה מתפלה שהרי מי שתורתו אומנתו אינו מפסיק ממנה לתפלה, בהא תפלה עדיפא, שהטעם שאסור לישב בתוך ד' אמות של תפלה מפני שנראה כאילו חברו מקבל עליו מלכות שמים והוא אינו מקבל, וכשהוא עוסק בקריאת שמע וברכותיה אזל ליה האי טעמא, אבל אם הוא עוסק בתורה אכתי איתא האי טעמא. ועוד נלמד מן הנדון, שהרי עלי מסתמא לא היה עומד בטל מתלמוד תורה, כדאמרינן אסור לתלמיד חכם לעמוד במקום הטינופת לפי שאי אפשר לו בלא תלמוד תורה, ואפילו הכי היה צריך לעמוד. ואם היושב ישב כבר ועמד זה והתפלל בצדו, היה אומר א"א ז"ל שאינו צריך לקום שהרי זה בא בגבולו, אף על פי שיש להשיב דהא ילפינן מעלי והוא היה יושב תחלה, דכתיב ועלי הכהן יושב על מזוזות היכל ה' ואפילו הכי הוצרך לקום, מכל מקום אין משיבין את הארי אחרי מותו, וגם כי לשון הגמרא משמע כדבריו, דקאמר אסור לישב - דמשמע אסור לישב אצל המתפלל אבל אם ישב כבר מותר, מדלא קאמר אסור להיות יושב. ואסור לעבור כנגד המתפללים בתוך ד' אמות דוקא לפניהם אבל בצדיהם מותר לעבור ולעמוד.

ר א"ה ד"ה א מ ר ר ב י י ה ו ש ע ב נ ל ו י

אמר רבי יהושע בן לוי אסור לעבור כנגד המתפללים, איני והא רב אמי ורב אסי עברי, רב אמי ורב אסי חרץ לארבע אמות של תפלה. פירוש, ומיהו דוקא לעבור בעלמא, אבל לישב כנגדן אסור כמלא עיניו דנראה כמשתחוה לו.

הסבר הסוגיה

'אני האשה הנצבת עמכה בזה' - אמר רבי יהושע בן לוי: מכאן שאסור לישיב בתוך ארבע אמות של תפלה. [גמ' לא:]

הגמ' לומדת מתפילת חנה שיש איסור לשבת בתוך ארבע אמות של תפילה, ולעיל בפרק רביעי [כז:]: אומרת הגמ' שאסור לעבור כנגד המתפללים. שתי הלכות אלו דומות זו לזו, אך כנראה שאין קשר ביניהן. הראשונים מסבירים בשלוש דרכים את הלימוד מתפילת חנה שיש איסור לשבת בתוך ארבע אמות של תפילה: א. "אני האשה הנצבת עמכה בזה" - מ'הנצבת עמך' משמע ששניהם עמדו, חנה עמדה כיוון שהיא התפללה, ועלי עמד כיוון שאסור לשבת בתוך ארבע אמות של תפילה [תלמידי רבינו יונה כג. ד"ה אני]. ב. "אני האשה הנצבת עמכה בזה" - לא כתוב 'עמך' אלא 'עמכה', ה"הא" הנוספת מלמדת שהוא יושב באמה החמישית, ולא בתוך ארבע אמות של תפילה [תוס' ד"ה עמכה]. ג. "אני האשה הנצבת עמכה בזה" - 'זה' בגימטריה שתיים עשרה, מלמד שאסור לשבת בשתיים עשרה אמות שלפני המתפלל ובצדדיו [רא"ש סי' ח].

הראשונים מביאים שלושה הסברים לאיסור לשבת בד' אמות של תפילה: א. הטור [סי' קב] מפרש: "מפני שנראה כאילו חבירו מקבל עליו מלכות שמים והוא אינו מקבל". ב. הרא"ה [ד"ה ויען עלי] מפרש: "משום דשכינה תופשת ארבע אמות של תפלה לכל רוח" - כשאדם מתפלל שכינה נמצאת במקומו, ואסור לאדם לשבת במקומה של שכינה. ג. המאירי [ד"ה אסור לאדם] מפרש: "שמא יתפלל על צרכיו וחברו שומע ומתבייש"².

בין ההסברים השונים יש מספר נפקותות:

א. הראשונים דנים אם איסור ישיבה בארבע אמות של תפילה הוא רק לפני המתפלל ומצדדיו או גם מאחוריו. תוס' [ד"ה מכאן] כותבים "שאסור לישיב בד' אמות של תפלה בין מלפניו בין מלאחוריו ובין מצדדיו", אך המהרש"ל מוחק בדברי התוס' "בין מלאחוריו". הרא"ש [סי' ח] כותב שאסור אפילו מאחוריו, אבל הטור [סי' קב], לפי כתבי היד וגרסת הבית יוסף והב"ח, מתיר לאחוריו. דין זה תלוי במהות האיסור, אך למעשה קשה להכריע בו. לפי שיטת הרא"ה יש מקום להתלבט אם מקומה של שכינה הוא רק לפני המתפלל או גם לאחוריו, ולפי שיטת הטור יש מקום להתלבט אם היושב מאחורי המתפלל נראה כאינו מקבל עליו מלכות שמים. לפי שיטת המאירי אין מקום להתלבטות, ברור, וכך מפורש בדבריו, שהאיסור הוא גם מאחורי המתפלל³.

ב. תוס' [ד"ה מכאן שאסור] מביאים תשובת גאונים שהאיסור לשבת הוא רק כשיושב בטל, ולא כשעוסק בקריאת שמע, ברכותיה וכיוצא בהן. לפי הסברו של הטור, שאסור לשבת בארבע אמות של תפילה מפני שנראה שאינו מקבל עליו מלכות שמים, ברור שדין זה רק

² הסבר המאירי צ"ע, שהרי לפי טעמו גם העמידה בד' אמות של מתפלל אמורה להיות אסורה.

³ לפי שיטת הרא"ש והטור, שלומדים מ"זה" שאסור לשבת בשתיים עשרה אמות סביב המתפלל, נראה שהאיסור הוא משלוש רוחותיו של המתפלל בלבד. עיין במעדני יום טוב [אות ב] ובדרכי משה [סי' קב אות א] המסבירים כיצד הרא"ש לומד את האיסור מ"זה" ואף על פי כן סובר שהאיסור הוא גם מאחורי המתפלל.

כשיושב בטל ולא כשמקבל עול מלכות שמים בקריאת שמע ובתפילה. לפי הסברו של הרא"ה, נראה שאסור לשבת בארבע אמות של תפילה אפילו עסוק בקריאת שמע. הרא"ה אומר כך בפירושו, אך הריטב"א [ד"ה אני האשה] מאמץ את הסברו של הרא"ה רבו, ואף על פי כן סובר שמותר לקרוא קריאת שמע⁴.

נחלקו הראשונים בגדרי הדין שמותר לעוסק בקריאת שמע לשבת בתוך ארבע אמות של תפילה. תוס' מצטטים את שיטת הגאונים: "אם היה עוסק בקריאת שמע וברכותיה וכיוצא בהם אפילו יושב שפיר דמי", מהמונח "וכיוצא בהם" משמע שלא רק לקרוא קריאת שמע וברכותיה מותר לשבת בתוך ארבע אמות של תפילה, אלא מותר גם לאומר פסוקי דזמרה והתחנונים שאחר התפילה לשבת בתוך ארבע אמות של תפילה. הטור [סי' קב] מדייק מדברים אלו, שרק למתפלל מותר לשבת בתוך ארבע אמות של תפילה, וללומד תורה אסור לשבת בתוך ארבע אמות של תפילה. רבינו ירוחם [נתיב ג ח"ד דף כו:] מביא שתי דעות אם מותר לאומר פסוקי דזמרה לשבת בתוך ארבע אמות של תפילה, והריטב"א סובר שאף ללומד תורה מותר לשבת בתוך ארבע אמות של תפילה.

לשיטת הטור שאסור לשבת בתוך ארבע אמות של תפילה משום שנראה כאילו חברו מקבל עליו עול מלכות שמים והוא אינו מקבל, ניתן לחלק בין קריאת שמע, ברכותיה ופסוקי דזמרה שיש בהם קבלת עול מלכות שמים לבין תלמוד תורה שאין בו קבלת עול מלכות שמים [כך מפורש בטור], אך ניתן גם לומר שאין חילוק ביניהם וגם בתלמוד תורה יש קבלת עול מלכות שמים [כך מפורש בבית יוסף סע' א ד"ה ומה שטען]. לשיטת הרא"ה שאסור לשבת בתוך ארבע אמות של תפילה משום שאסור לשבת במקומה של שכינה, לא ניתן לחלק בין עוסק בקריאת שמע ובשאר התפילה לבין עוסק בתלמוד תורה, או שאסור לשבת במקומה של שכינה אפילו כשעוסק בשניהם, כמפורש ברא"ה, או שמותר לשבת במקומה של שכינה כשמכבד את השכינה בעיסוק במצוות, ומותר בשניהם, כדברי הריטב"א.

ג. הארחות חיים [הל' תפלה סי' נא] כותב בשם הרב בעל התמיד: "אם היושב בצד המתפלל חלוש ואינו יכול לעמוד כל כך עד שיגמור האחר תפילתו, נראה שמוותר לו לישב". הארחות חיים אינו מקבל את דברי הרב בעל התמיד, וכותב עליו: "ודבריו דברי תימה וצריך עיון". לפי הסברו של הרא"ה שאסור לשבת במקומה של שכינה, דבר תימה הוא שמותר לחלוש לשבת בארבע אמותיו של המתפלל, אך לפי הסברו של הטור, דברי הרב בעל התמיד מסתברים, שהרי ניכר לכול שהחלוש יושב מפני חולשתו, ואינו נראה כאדם שאינו מקבל עול מלכות שמים.

ד. הטור [סי' קב] כותב בשם הרא"ש: "ואם היושב ישב כבר ועמד זה והתפלל בצדו, היה אומר אדוני אבי ז"ל שאינו צריך לקום שהרי זה בא בגבולו". לפי הסבר הרא"ה, שאסור לשבת במקומה של שכינה, מסתבר שאין חילוק בין אדם המתישב בארבע אמות של מתפלל לבין אדם המתפלל בארבע אמות של אדם יושב. לפי הסבר הטור, שהיושב בארבע

⁴ נראה לפרש, שלדעת הרא"ה כבוד השכינה אסור לשבת במקומה, אך הריטב"א סובר שצריך לכבד את השכינה, או שמכבדה בקימה, או שמכבדה בעיסוק בתורה ובתפילה.

אמות של מתפלל נראה שאינו מקבל עול מלכות שמים, ניתן לומר, שרק כשהוא מתיישב בד' אמות של מתפלל, הרי הוא נראה כאילו אינו מקבל על עצמו עול מלכות שמים, אבל כשהוא הקדים את המתפלל, הוא אינו נראה כאילו אינו מקבל על עצמו עול מלכות שמים.

סיבת האיסור לעבור כנגד המתפללים אינה מפורשת לא בגמ' ולא בראשונים. בפשטות נראה, שהאיסור הוא מפני שמבלבל את המתפלל, ומבטל את כוונתו⁵. כיוון שסיבת האיסור הזה שונה מזו של איסור ישיבה בצד המתפלל, יש כמה הבדלים בין שני האיסורים הללו:

א. צדדיו של המתפלל - ישיבה בד' אמות של מתפלל אסורה אפילו בצדדיו, אך לעבור בצדדיו מותר [תלמידי רבינו יונה יח: ד"ה אסור].

ב. עוסק בתפילה - לעבור כנגד המתפלל אסור אפילו אם עוסק בתפילה [משנה ברורה סי' קב סקט"ד].

ג. רשות מפסיקה בינו ובין המתפלל - מותר לשבת בד' אמות של מתפלל כשרשות [הפץ גבוה עשרה טפחים ורוחבו ארבעה טפחים - כגון בימה] מבדילה ביניהם. לעבור כנגדו אסור אלא אם החפץ מסתיר את עיני המתפלל [משנה ברורה סק"ב].

מהרמב"ם [פ"ה ה"ו] המחבר שתי הלכות אלו יחד, ופוסק: "תיקון המקום כיצד... ואסור לישוב בצד העומד בתפלה או לעבור לפניו עד שירחיק ממנו ארבע אמות", משמע שהוא חולק על הבנה זו, ולדעתו שתי הלכות אלו קשורות זו בזו. בעל החיי אדם [כלל כו סע' ג] הולך בדרך זו, ומסביר שאסור לעבור כנגד המתפללים, כיוון שהוא מפסיק בין המתפלל לבין השכינה.

הגמ' [כז]. אומרת: "לעולם אל יתפלל אדם לא כנגד רבו ולא אחורי רבו". דין זה אינו קשור לשני הדינים הקודמים אלא הוא דין בכבוד רבו, ולכן הרמב"ם אינו מביאו בהלכות תפילה אלא בהלכות תלמוד תורה [פ"ה ה"ו].

רש"י [כז: ד"ה כנגד רבו, אחורי רבו] מפרש שהאיסור להתפלל כנגד רבו הוא משום שמראה כאילו הוא שווה לרבו, והאיסור להתפלל אחורי רבו הוא משום שגם בכך יש יוהרא. תוס' [ד"ה ולא] מפרשים שאסור להתפלל אחורי רבו משום שנראה כמשתחוה לרבו, ותלמידי רבינו יונה [יח: ד"ה אל] מפרשים שאסור משום שמא יצטרך רבו לפסוע שלוש פסיעות לאחוריו ולא יוכל לפסוע מפני שתלמידו שאחוריו לא גמר את תפילתו. תלמידי רבינו יונה מוסיפים שכל שכן שאסור להתפלל לפני רבו, ומחדשים שיותר להרחיק ארבע אמות ולהתפלל אחורי רבו או כנגדו.

סיכום

הגמ' אומרת שאסור לשבת בתוך ארבע אמות של תפילה ואסור לעבור לפני המתפללים. נחלקו הראשונים בהסבר האיסור לשבת בארבע אמות של תפילה: הרא"ה מפרש שהאיסור

⁵ ניתן לדייק הסבר זה מלשון הגמ'. באיסור ישיבה נאמר: "אסור לישוב בתוך ד' אמות של תפלה", באיסור לעבור נאמר: "אסור לעבור כנגד המתפלל".

הוא מפני שהשכינה תופסת ארבע אמות של תפילה ואסור לשבת במקומה של שכינה, הטור מפרש שהאיסור הוא מפני שנראה שאינו מקבל מלכות שמים, והמאירי מפרש שאסור לשבת בארבע אמות של מתפלל כדי שלא ישמע את תפילתו.

האיסור לעבור לפני המתפללים הוא כנראה כדי שלא להסיח דעתם מהתפילה, אך מהרמב"ם משמע שאיסור זה קשור לאיסור לשבת בתוך ארבע אמות של תפילה.

האיסור להתפלל כנגד רבו או מאחוריו אינו קשור לאיסורים הקודמים, והוא דין בכבוד רבו.

הלכה

השו"ע [סי' קב סע' א] פוסק שאסור לשבת בד' אמות של מתפלל בין מלפניו ובין מצדדיו, ומותר לשבת מאחוריו. הרמ"א אוסר אפילו מאחוריו, והמשנה ברורה [סק"ד] כותב שכך הסכימו האחרונים. השו"ע פוסק שאם עוסק בתפילה מותר לו לשבת בד' אמות של מתפלל, ומביא כי יש מי שמתיר אפילו כשעוסק בתלמוד תורה. המשנה ברורה [סק"ו] פוסק שטוב להחמיר מלפניו ומצדדיו כדעה הראשונה, אם לא בשעת הדחק, ומאחוריו אין להחמיר כשעוסק בתורה.

השו"ע [שם] מביא "יש מי שאומר" שאסור לשבת מולו אפילו מחוץ לארבע אמות ואפילו עוסק בקריאת שמע. המשנה ברורה [ס"ק ח-ט] מסביר שהאיסור מפני שנראה כמשתחוה לו, ומביא שהפרי חדש לא חשש לדעה זו, אך שאר האחרונים כתבו שטוב להחמיר.

השו"ע [סע' ב] מביא "יש מי שאומר" שמותר לחלוש לשבת בצד המתפלל. המשנה ברורה [ס"ק י-יא] פוסק כאליה רבה שאסור לחלוש לשבת לפני המתפלל, ופוסק כשו"ע אלא אם החלוש יכול בקלות לשבת מחוץ לארבע אמות.

השו"ע [סע' ג] פוסק שאם המתפלל בא בגבולו של יושב, אינו חייב לקום, ומוסיף הרמ"א, שמידת חסידות לקום. המשנה ברורה [סק"ג] מביא את פסק האחרונים, שדין "בא בגבולו" לא נאמר בבית הכנסת ובמקום המיועד לתפילה, אך כשעוסק בתורה לא יחמיר בכך.

השו"ע [סע' ד] פוסק שאסור לעבור לפני המתפללים, ומותר לעבור בצדדיהם. המשנה ברורה [סקט"ז] אומר שלדעת אליה רבה מותר לעבור בצדדים שלפניו, והמגן אברהם אוסר.

השו"ע [סי' צ סע' כד] פוסק שלא יתפלל בתוך ארבע אמות של רבו, בין לפניו בין לאחוריו ובין לצדדיו. הרמ"א פוסק שמותר בציבור כשמקומו הקבוע ליד רבו. הפרי חדש [ד"ה א]. מובא במשנה ברורה סקע"ט] פוסק שלפני רבו ובצדדיו צריך להרחיק ארבע אמות, ומאחוריו צריך להרחיק ארבע אמות ועוד שלוש פסיעות, כדי שיוכל רבו לפסוע לאחוריו כשמסיים תפילתו ולא יצטרך להמתין, ויצטער. מפני סיבה זו פוסק המשנה ברורה [סקע"ח], שלכתחילה אין לקבוע מקום מאחורי רבו אלא אם הרחיק ארבע אמות ושלוש פסיעות.